

O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA JINOYATCHILIK VA HUQUQBUZARLIKNING OLDINI OLIHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA AMALIY TAVSIYALARI

Ruzikulova Madina Baxtiyorjon qizi

Lavozimi: Amaliyotchi psixolog

Tashkilot: Namangan viloyati

Uchqo‘rg‘on tuman MMTBga qarashli

23-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi

Annotatsiya Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablari o‘quvchilari orasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan psixologik mexanizmlar va amaliy yondashuvlar atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot Namangan viloyati Uchqo‘rg‘on tuman MMTBga qarashli 23-maktab psixologi Ruzikulova Madina Baxtiyorjon qizining amaliy tajribasiga asoslangan bo‘lib, unda o‘smirlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning kelib chiqish sabablari, ularni aniqlash metodlari hamda profilaktika ishlarining samaradorligini oshirish mexanizmlari yoritilgan. Maqolada maktab psixologi, pedagoglar, ota-onalar va huquq-tartibot organlari o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati, psixoprofilaktik treninglar, individual maslahatlar va ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlarini tatbiq etish bo‘yicha aniq tavsiyalar berilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning ijtimoiy-hissiy kompetentligini oshirish, ularning psixologik barqarorligini mustahkamlash va salbiy ta‘sirlarga qarshi immunitetini shakllantirish muhimligi ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: jinoyatchilik profilaktikasi, huquqbuzarlik, maktab psixologi, o‘smirlar psixologiyasi, deviant xulq-atvor, ijtimoiy-psixologik rehabilitatsiya, xavf guruhidagi o‘quvchilar, Uchqo‘rg‘on tumani, amaliy tavsiyalar.

1. KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida yoshlar tarbiyasi, ularning huquqiy savodxonligini oshirish va huquqbuzarliklarning oldini olish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero, yosh avlodning qonunlarga hurmat ruhida voyaga yetishi jamiyatning barqaror rivojlanishi va kelajagi uchun muhim omil hisoblanadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning yoshlarga oid davlat siyosati, ayniqsa, "Yoshlar daftari", "Ayollar daftari" kabi mexanizmlar orqali ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga yechim topish va ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tashabbuslari ham bu boradagi dolzarblikni tasdiqlaydi. Biroq, shunga qaramay, ba‘zi o‘quvchilar orasida huquqbuzarlik va jinoyatchilik holatlari, afsuski, hanuz uchrab turibdi. Bu esa ta‘lim muassasalarida profilaktik ishlarni tizimli va ilmiy asosda tashkil

etishni taqozo etadi. Maktab psixologi bu jarayonda markaziy rol o'ynaydi, chunki huquqbuzarliklarning ildizlari ko'pincha psixologik omillarga borib taqaladi: oiladagi nosog'lom muhit, o'ziga past baho berish, emotsional beqarorlik, salbiy guruhlar ta'siri, o'quv motivatsiyasining pastligi va boshqalar. Uchqo'rg'on tumanidagi 23-maktab kabi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida turli ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga ega oilalardan bo'lgan o'quvchilar ta'lim oladi, bu esa huquqbuzarlik profilaktikasi masalasini yanada murakkablashtiradi va individual yondashuvni talab qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi – o'quvchilar o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning oldini olishga qaratilgan psixologik mexanizmlarni tahlil qilish, ularni aniqlash va profilaktika qilishning amaliy metodlarini yoritish hamda bu boradagi ilg'or tajribalarni Namangan viloyati Uchqo'rg'on tuman MMTBga qarashli 23-maktab psixologi tajribasi misolida ko'rsatib berishdan iborat.

2. METODOLOGIYA

Ushbu maqoladagi tavsiyalar va xulosalar Namangan viloyati Uchqo'rg'on tuman MMTBga qarashli 23-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi Ruzikulova Madina Baxtiyorjon qizining 2022-2025-yillardagi amaliy faoliyati, shuningdek pedagogik va yosh psixologiyasi, deviant xulq-atvor psixologiyasi hamda ijtimoiy psixologiyaga oid ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish asosida shakllantirilgan. O'quvchilar o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning oldini olish bo'yicha ishlar quyidagi bosqichlar va yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

1. Xavf guruhini aniqlash (Diagnostika):

- **Psixologik testlar:** O'quvchilarning agressivlik darajasi (Bas-Darki so'rovnomasi), bezovtalik darajasi (Spilberger-Xanin testi), motivatsiya (o'quv motivatsiyasi diagnostikasi), o'z-o'zini baholash darajasi (Dembo-Rubinshteyn metodikasi), shaxsning deviant xulq-atvoriga moyilligi (A.Ya. Varganing "Oila diagnostikasi" testi adaptatsiyasi, "Deviant xulq-atvoriga moyillik" anketa).
- **Sotsiometriya:** Sinfidagi shaxslararo munosabatlarni o'rganish, salbiy guruhlarining mavjudligini aniqlash.
- **Kuzatuv:** Dars jarayonida, tanaffuslarda, maktabdan tashqari tadbirlarda o'quvchilarning xulq-atvori, muloqot xususiyatlari, agressiv reaksiyalari muntazam kuzatib borildi.
- **Suhbat va anketalashtirish:** O'quvchilarning o'zlari, otalari va sinf rahbarlari bilan individual suhbatlar va maxsus anketalar yordamida muammoli vaziyatlar, oilaviy muhit va salbiy ta'sirlar haqida ma'lumotlar yig'ildi.

- **Pedagogik-psixologik kengash xulosalari:** Muammoli o'quvchilar bo'yicha sinf rahbarlari va fan o'qituvchilarining ma'lumotlari umumlashtirildi.

2. Profilaktik ishlarni rejalashtirish va tashkil etish:

- **Ma'rifiy ishlar:** Huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan suhbatlar, seminarlar, davra suhbatlari (masalan, "Qonunni bilish baxti", "Huquq va burchlarim").

- **Psixoprofilaktik treninglar:** "Agressiyani boshqarish", "Konfliktlarni konstruktiv hal qilish", "O'ziga ishonchni oshirish", "Hayotning ma'nosi", "Stressni yengish yo'llari" kabi mavzularda guruhli treninglar o'tkazildi.

- **Individual maslahatlar:** Aniqlangan xavf guruhidagi o'quvchilar bilan individual maslahat va korreksion ishlar olib borildi.

- **Ota-onalar bilan ishlash:** Ota-onalar uchun "Farzandingizga qanday yondashish kerak?", "Oila – tarbiya maskani" kabi mavzularda psixologik-pedagogik ma'rifat seminarlari o'tkazilib, ularning bolalar tarbiyasidagi rolini kuchaytirishga e'tibor qaratildi.

- **Hamkorlik:** Maktab ma'muriyati, huquq-tartibot organlari (IIB, Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha inspektor), mahalliy jamoat tashkilotlari (mahalla fuqarolar yig'inlari) bilan yaqin hamkorlik o'rnatildi.

3. Samaradorlikni baholash va monitoring:

O'tkazilgan ishlar natijalari muntazam ravishda baholanib, o'quvchilar xulq-atvoridagi ijobiy o'zgarishlar monitoring qilindi.

Ushbu kompleks yondashuv jinoyatchilik va huquqbuzarlik profilaktikasida ilmiy asoslangan va amaliy natijalarga erishish imkonini berdi.

3. NATIJALAR

O'tkazilgan diagnostika va profilaktik ishlar natijasida Uchqo'rg'on tuman MMTBga qarashli 23-maktab o'quvchilari o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish borasida quyidagi asosiy natijalar qayd etildi:

1. Xavf omillarining aniqlanishi:

- O'quvchilarning 15%i xavf guruhiga kiritildi. Ularda asosan agressivlikning yuqori darajasi, o'ziga past baho berish, o'quv motivatsiyasining pastligi, oiladagi nosog'lom muhit (ota-onalar ajrashgan, oilada nizolar) va salbiy guruhlar ta'siri kabi omillar aniqlandi.

- Eng ko'p uchraydigan huquqbuzarlik turlari – mayda bezorilik, maktab mulkiga zarar yetkazish, dars qoldirish, o'zaro kelishmovchiliklar natijasida mushtlashishlar ekanligi ma'lum bo'ldi.

2. Profilaktik tadbirlarning samaradorligi:

- **Xulq-atvordagi ijobiy o‘zgarishlar:** Xavf guruhiga kiritilgan o‘quvchilarning 40%ida agressivlik darajasi sezilarli darajada pasaygani, o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyati oshgani kuzatildi.
- **O‘quv motivatsiyasining yaxshilanishi:** Individual maslahatlar va treninglar natijasida ba’zi o‘quvchilarda o‘quv jarayoniga nisbatan qiziqish ortdi, dars qoldirish holatlari kamaydi (25% ga).
- **Muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi:** Konfliktlarni konstruktiv hal qilishga o‘rgatilgan o‘quvchilar o‘rtasida tengdoshlar bilan munosabatlar yaxshilandi, ijtimoiy moslashuv darajasi oshdi. Sinfdagi sotsiometrik holat tahlili salbiy guruhlar ta’sirining kamayganini ko‘rsatdi.
- **Ota-onalar bilan hamkorlik natijalari:** Ota-onalar uchun o‘tkazilgan seminarlar ularning farzand tarbiyasiga bo‘lgan mas’uliyatini oshirishga yordam berdi. Bolalarining psixologik ehtiyojlarini tushunish va qo‘llab-quvvatlash darajasi oshdi.
- **Huquqbuzarlik holatlarining kamayishi:** Maktabda umumiy huquqbuzarlik holatlari soni 20% ga, ayniqsa, mayda bezorilik va dars qoldirish holatlari 30% ga kamayganligi qayd etildi. Jinoyatchilik holatlari esa kuzatilmadi.

3. O‘quvchilarning ijtimoiy-hissiy kompetentligini oshirish:

- Treninglar natijasida o‘quvchilarning emotsiyalarini tanib olish, ularni boshqarish, empatik munosabatda bo‘lish va ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlandi.
- O‘quvchilarning 50%i o‘ziga ishonchining oshganini, o‘z imkoniyatlariga nisbatan ijobiy munosabat shakllanganini bildirdi.

Ushbu natijalar psixologik profilaktik ishlar jinoyatchilik va huquqbuzarlikning oldini olishda muhim va samarali ekanligini tasdiqladi.

4. MUHOKAMA

Olingan natijalar o‘smirlar o‘rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olishda kompleks psixologik yondashuvning muhimligini yaqqol ko‘rsatib beradi. Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi ta’kidlaganidek, bolalar o‘z xulq-atvor modellarini atrofdagi kattalar va tengdoshlaridan o‘rganadi. Agar salbiy modellar ustun bo‘lsa, deviant xulq-atvoriga moyillik ortadi. Ushbu nazariya Uchqo‘rg‘on tumanidagi maktablarda o‘tkazilgan ishlar natijalarini izohlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki profilaktika dasturlari aynan ijobiy xulq-atvor modellarini shakllantirishga va salbiy ta’sirlarga qarshi immunitetni rivojlantirishga qaratilgan.

Urie Bronfenbrennening ekologik tizimlar nazariyasi ham bu borada ahamiyatli, chunki o'quvchining rivojlanishi nafaqat maktab, balki oila, mahalla va tengdoshlar guruhining o'zaro ta'sirida sodir bo'ladi. Shu bois, maktab psixologining ishi ushbu barcha tizimlarni qamrab olishi lozim.

Amaliy ahamiyati: * **Erta diagnostika:** Xavf guruhidagi o'quvchilarni imkon qadar erda aniqlash, ularning muammolarini tubdan o'rganish va individual korreksion ishlar olib borish kelajakdagi jiddiy muammolarning oldini oladi. * **Ko'p qirrali yondashuv:** Jinoyatchilik profilaktikasida faqatgina o'quvchining o'zi bilan emas, balki uning oilasi, o'qituvchilari, sinf jamoasi va hatto mahalla jamoatchiligi bilan ham ishlash muhim. Bu yondashuv muammoni kompleks hal qilish imkonini beradi. * **Ijtimoiy-hissiy ta'lim:** Maktab dasturiga ijtimoiy-hissiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni (emotsiyalarni boshqarish, empatiya, nizolarni hal qilish) kiritish o'quvchilarning psixologik barqarorligini oshiradi. * **O'qituvchilarning roli:** O'qituvchilarning psixologik bilimlarga ega bo'lishi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini tushunishi va ularga to'g'ri yondashishi profilaktika ishlarining samaradorligini oshiradi. * **Motivatsiya va bandlik:** O'quvchilarni turli to'garaklar, sport seksiyalari, ijodiy studiyalarga jalb etish ularning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishga yordam beradi va salbiy guruhlar ta'siridan himoya qiladi.

Biroq, bu jarayonda ba'zi qiyinchiliklar ham uchraydi: * **Ota-onalarning qarshiligi:** Ba'zi ota-onalar farzandining muammolari borligini tan olishga yoki psixologik yordamga murojaat qilishga istamaydi. * **Resurslar cheklovi:** Maktablarda psixologik diagnostika va korreksiya uchun zamonaviy vositalar va materiallar yetishmasligi. * **Malakali kadrlar tanqisligi:** Har doim ham etarli darajada malakali psixologlarning mavjud emasligi. * **Tashqi ta'sirlar:** Ijtimoiy tarmoqlar va boshqa tashqi salbiy ta'sirlarning o'smirlar xulq-atvoriga ta'siri.

Ushbu muammolarni hal qilishda tizimli yondashuv va barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi talab etiladi.

5. XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilar o'rtasida jinoyatchilik va huquqbuzarliklarning oldini olish maktab psixologi, pedagoglar, ota-onalar va jamoatchilikning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab etadigan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Namangan viloyati Uchqo'rg'on tuman MMTBga qarashli 23-maktab psixologi Ruzikulova Madina Baxtiyorjon qizining amaliy tajribasi shuni ko'rsatdiki, puxta tashkil etilgan diagnostika, psixoprofilaktik treninglar, individual maslahatlar va tizimli hamkorlik orqali o'quvchilar xulq-atvoridagi salbiy tendensiyalarning oldini olish va ularni ijobiy tomonga o'zgartirish mumkin.

Ushbu yo‘nalishdagi ish samaradorligini yanada oshirish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: * **Doimiy diagnostika va monitoring:** Xavf guruhidagi o‘quvchilarni muntazam aniqlab borish va ularning psixologik holatini, xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni doimiy monitoring qilish tizimini takomillashtirish. * **O‘qituvchilarning malakasini oshirish:** Pedagoglar uchun bolalar psixologiyasi, deviant xulq-atvorning psixologik sabablari va profilaktik ishlarni olib borish metodikasi bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish. * **Ota-onalar bilan uzluksiz hamkorlik:** Ota-onalar bilan muntazam ma‘rifiy suhbatlar, seminarlar o‘tkazish va ularni farzandlarining tarbiyasi, ularning muammolarini hal qilish jarayoniga faol jalb etish. * **Innovatsion profilaktika dasturlarini joriy etish:** Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yoshlarning qiziqishlariga mos keladigan interaktiv profilaktika dasturlari va loyihalarini ishlab chiqish. * **Maktab va huquq-tartibot idoralari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish:** Profilaktik hisobda turgan o‘quvchilar bilan yakka tartibda ishlash, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishda o‘zaro hamkorlikni chuqurlashtirish.

Ushbu tavsiyalar O‘zbekiston maktablarida jinoyatchilik va huquqbuzarlikning oldini olish bo‘yicha psixologik ishlarni yanada tizimli va samarali tashkil etishga, yoshlarning huquqiy ongini oshirishga va ularning jamiyatda o‘z munosib o‘rnini topishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Bolalar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni. (O‘RQ-702-son, 11.08.2021 y.)
3. Bandura, A. "Social Learning Theory". Prentice-Hall, 1977.
4. Bronfenbrenner, U. "The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design". Harvard University Press, 1979.
5. Karimova V. "Psixologiya". Toshkent: Sharq, 2011.
6. Zmanovskaya E. V. "Deviantologiya: (Psixologiya otklonyayuyshchegosya povedeniya)". Moskva: Akademiya, 2008.
7. Mayerov R. V. "Psixoprofilaktika deviantnogo povedeniya podrostkov". Moskva: INFRA-M, 2017.
8. Ochilov M., To‘rayev F. "Pedagogik psixologiya". Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.